

Υλικό μελέτης: Τι είναι πολιτικός λόγος

1. Η πολιτική ως γλωσσική υπόθεση

Στα *Πολιτικά* (1253a) ο Αριστοτέλης ονομάζει τον άνθρωπο «φύσει πολιτικὸν ζῶον» και συνδέει αυτή την ιδιότητα με τον λόγο. Η φωνή, που έχουν και τα ζώα, εκφράζει ηδονή και πόνο. Ο λόγος, που έχει μόνο ο άνθρωπος, δηλώνει το συμφέρον και το βλαβερό, το δίκαιο και το άδικο. Πάνω σε αυτή την κοινή αντίληψη στηρίζεται η πόλις.

Η σκέψη αυτή είναι η αφετηρία του μαθήματος. Η πολιτική δεν απλώς περιγράφεται με λέξεις. Γίνεται με λέξεις: οι νόμοι ψηφίζονται, οι κυβερνήσεις ορκίζονται, οι συγκρούσεις συμφερόντων διαπραγματεύονται μέσα στη γλώσσα.

Το 1966 δύο κοινωνιολόγοι, ο Peter Berger και ο Thomas Luckmann, έγραψαν ένα βιβλίο με τίτλο που έγινε σχεδόν σύνθημα: Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας. Η θέση τους είναι ότι οι θεσμοί, οι ρόλοι, οι κατηγορίες με τις οποίες οργανώνουμε τη ζωή μας δεν είναι φυσικά δεδομένα. Συγκροτούνται και διατηρούνται μέσα από τη γλώσσα, μέσα από όσα εκφράζουμε λεκτικά καθημερινά.

Στην Αρχαιολογία της γνώσης, ο Michel Foucault περιέγραψε τους λόγους ως πρακτικές που σχηματίζουν συστηματικά τα αντικείμενα για τα οποία μιλούν.

Ο πολιτικός επιστήμονας Murray Edelman, στο βιβλίο του «Η κατασκευή του πολιτικού θεάματος» (1988), έδειξε ότι τα πολιτικά «προβλήματα», οι «κρίσεις», οι ηγέτες και οι εχθροί δεν είναι απλώς δεδομένα που οι πολιτικοί περιγράφουν. Κατασκευάζονται στον λόγο.

Ο όρος «κρίση». Από τη στιγμή που μια κατάσταση ονομάζεται κρίση, κάποια μέτρα αρχίζουν να μοιάζουν αναγκαία, κάποιες αντιρρήσεις αρχίζουν να μοιάζουν πολυτέλεια, και κάποιοι αποκτούν το δικαίωμα να αποφασίζουν γρήγορα. Όποιος ορίζει το πρόβλημα, ορίζει σε μεγάλο βαθμό και τη λύση.

Ο Norman Fairclough μιλά για διαλεκτική σχέση: ο λόγος διαμορφώνει την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά διαμορφώνεται και από αυτήν. Η ανάλυση πολιτικού λόγου κινείται ακριβώς σε αυτόν τον χώρο, ανάμεσα σε ό,τι συμβαίνει και σε ό,τι λέγεται ότι συμβαίνει.

2. Κείμενο, λόγος, περικείμενο

Τρεις όροι θα επανέρχονται σε όλο το εξάμηνο:

- **Κείμενο** είναι το συγκεκριμένο γλωσσικό προϊόν, γραπτό ή προφορικό: μια ομιλία, ένα άρθρο, μια ανάρτηση. Είναι αυτό που μπορούμε να καταγράψουμε, να διαβάσουμε και να μετρήσουμε.
- **Λόγος** (discourse) είναι η γλώσσα ως κοινωνική πρακτική. Δεν εξετάζουμε μόνο τι λέει ένα κείμενο, αλλά και ποιος το παράγει, πώς κυκλοφορεί και πώς το προσλαμβάνουν οι αποδέκτες του.

- **Περικείμενο** είναι το σύνολο των συνθηκών μέσα στις οποίες παράγεται και προσλαμβάνεται το κείμενο: ποιος μιλά, προς ποιον, πού, πότε, με ποιον θεσμικό ρόλο.

Η φράση «Η χώρα χρειάζεται σταθερότητα» σημαίνει άλλο σε μια κουβέντα φίλων και άλλο σε ένα διάγγελμα πρωθυπουργού λίγο πριν από τις εκλογές. Οι λέξεις είναι ίδιες· το περικείμενο αλλάζει τι κάνουν.

3. Στενός και ευρύς ορισμός του πολιτικού λόγου

Στη βιβλιογραφία συνυπάρχουν δύο τρόποι να οριστεί ο πολιτικός λόγος.

Ο **στενός ορισμός**, που συνδέεται με τον van Dijk (1997), ξεκινά από τους δρώντες και τα πλαίσια. Πολιτικός λόγος είναι ο λόγος των πολιτικών δρώντων, δηλαδή πολιτικών, κομμάτων, κυβερνήσεων και θεσμών, σε πολιτικές περιστάσεις, όπως μια κοινοβουλευτική συζήτηση, μια προεκλογική ομιλία ή μια κυβερνητική ανακοίνωση. Το πλεονέκτημα είναι η σαφήνεια: ξέρουμε ποια κείμενα ανήκουν στο πεδίο. Το μειονέκτημα είναι ότι μένει εκτός η πολιτική που ασκείται έξω από τους θεσμούς.

Ο **ευρύς ορισμός**, που συνδέεται με τον Chilton (2004), ξεκινά από την ίδια την πολιτική. Η πολιτική είναι από τη μια ο αγώνας για εξουσία και από την άλλη η συνεργασία για την επίλυση συγκρούσεων συμφερόντων. Συνεπώς πολιτικός μπορεί να είναι κάθε λόγος που διαπραγματεύεται εξουσία, πόρους και ταυτότητες: ένα δελτίο ειδήσεων, μια διαφήμιση, μια ανακοίνωση συλλόγου κατοίκων. Το πλεονέκτημα είναι ότι βλέπουμε την πολιτική εκεί όπου δεν δηλώνεται. Το μειονέκτημα είναι ότι τα όρια θολώνουν.

Κανένας από τους δύο ορισμούς δεν είναι «σωστός». Η επιλογή εξαρτάται από το ερευνητικό ερώτημα, και ένας καλός αναλυτής δηλώνει ρητά ποιον ορισμό ακολουθεί.

4. Η πολιτική ως γλωσσική δράση

Ο φιλόσοφος J. L. Austin (1962) παρατήρησε ότι ορισμένα εκφωνήματα δεν περιγράφουν μια κατάσταση, αλλά τη δημιουργούν. Όταν ο Πρόεδρος της Βουλής λέει «ψηφίζεται», ο νόμος υπάρχει. Αυτές οι **επιτελεστικές πράξεις λόγου** προϋποθέτουν τις κατάλληλες περιστάσεις: η ίδια λέξη από έναν θεατή στα θεωρεία δεν κάνει τίποτα.

Πέρα από τις θεσμικές πράξεις, ο πολιτικός λόγος επιτελεί και πιο διάχυτες λειτουργίες, που θα μελετήσουμε αναλυτικά στη διάρκεια του εξαμήνου:

- **νομιμοποιεί**, δηλαδή δικαιολογεί αποφάσεις και θεσμούς (9η εβδομάδα)·
- **ονομάζει**: «μεταρρύθμιση» ή «περικοπή», «πρόσφυγες» ή «παράτυποι» (6η εβδομάδα)·
- **αποκλείει**, ορίζοντας ποιος είναι «εμείς» και ποιος «αυτοί» (7η εβδομάδα).

5. Ένα διεπιστημονικό πεδίο

Η ανάλυση πολιτικού λόγου βρίσκεται ανάμεσα σε δύο επιστήμες. Η γλωσσολογία προσφέρει τα **εργαλεία**: την ανάλυση του λεξιλογίου, της γραμματικής, της επιχειρηματολογίας, της μεταφοράς. Η πολιτική επιστήμη προσφέρει τα **ερωτήματα**: για την εξουσία, την ιδεολογία, τους θεσμούς, τη νομιμοποίηση.

Σε κάθε ανάλυση θα ακολουθούμε τρία βήματα:

1. **Περιγραφή**: τι λέει το κείμενο και πώς το λέει.

2. **Ερμηνεία:** τι σημαίνει μέσα στο συγκεκριμένο του.
3. **Εξήγηση:** πώς συνδέεται με την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα.

Τα ψηφιακά εργαλεία, που ξεκινούν από τη 2η εβδομάδα, βοηθούν κυρίως στο πρώτο βήμα: μετρούν συχνότητες και εντοπίζουν μοτίβα. Η ερμηνεία και η εξήγηση παραμένουν δουλειά του αναλυτή.

Γλωσσάρι

Οι αντιστοιχίες στα αγγλικά και στα γερμανικά βοηθούν στην ανάγνωση της διεθνούς βιβλιογραφίας.

Όρος	Αγγλικά	Γερμανικά	Σύντομος ορισμός
Κείμενο	text	Text	Το συγκεκριμένο γραπτό ή προφορικό γλωσσικό προϊόν
Λόγος	discourse	Diskurs	Η γλώσσα ως κοινωνική πρακτική
Περιεχόμενο	context	Kontext	Οι συνθήκες παραγωγής και πρόσληψης ενός κειμένου
Πολιτικός λόγος	political discourse	politischer Diskurs	Λόγος που αφορά την άσκηση ή τη διεκδίκηση εξουσίας (στενός ή ευρύς ορισμός)
Πολιτικός δρών	political actor	politischer Akteur	Πρόσωπο ή φορέας με ρόλο στην πολιτική διαδικασία
Πράξη λόγου	speech act	Sprechakt	Εκφώνημα που ενεργεί, όχι μόνο περιγράφει
Επιτελεστικό εκφώνημα	performative utterance	performative Äußerung	Εκφώνημα που δημιουργεί την κατάσταση που κατονομάζει («ψηφίζεται»)
Νομιμοποίηση	legitimation	Legitimation	Η γλωσσική δικαιολόγηση αποφάσεων, θεσμών ή εξουσίας
Ονομασία	nomination	Nomination, Benennung	Η επιλογή του τρόπου με τον οποίο κατονομάζουμε πρόσωπα, ομάδες ή γεγονότα
Κριτική Ανάλυση Λόγου	Critical Discourse Analysis	Kritische Diskursanalyse	Προσέγγιση που εξετάζει πώς ο λόγος αναπαράγει ή αμφισβητεί σχέσεις εξουσίας (5η–6η εβδομάδα)

Ερωτήσεις αυτοαξιολόγησης

Αν μπορείτε να απαντήσετε σε αυτές με δικά σας λόγια, είστε έτοιμοι για τη 2η εβδομάδα.

1. Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα σε κείμενο και λόγο; Δώστε ένα παράδειγμα.
2. Γιατί η ίδια πρόταση μπορεί να είναι πολιτικός λόγος σε μια περίπτωση και όχι σε μια άλλη;
3. Τι κερδίζει και τι χάνει ο αναλυτής με τον στενό ορισμό του πολιτικού λόγου; Με τον ευρύ;
4. Τι είναι ένα επιτελεστικό εκφώνημα; Δώστε δύο παραδείγματα από την πολιτική ζωή.
5. Γιατί η επιλογή ανάμεσα σε «πρόσφυγες» και «παράτυπους μετανάστες» δεν είναι ουδέτερη;
6. Τι προσφέρει η γλωσσολογία και τι η πολιτική επιστήμη στην ανάλυση πολιτικού λόγου;
7. Σε ποιο από τα τρία βήματα (περιγραφή, ερμηνεία, εξήγηση) βοηθούν περισσότερο τα ψηφιακά εργαλεία, και γιατί;

8. Ξαναδιαβάστε την πρόταση που γράψατε στην αρχή του μαθήματος για το τι είναι πολιτικό. Θα την αλλάζατε τώρα; Πώς;

Πηγές

- Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1253a.
- Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality*. Garden City, NY: Doubleday.
- Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London: Routledge.
- Edelman, M. (1988). *Constructing the Political Spectacle*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.
- Foucault, M. (1969). *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard.
- Giorgis, P. (2019). *Κριτική Ανάλυση Λόγου* (μτφρ. Α. Καρακίτσου). Key Concepts in Intercultural Dialogue, αρ. 51.
- van Dijk, T. A. (1997). What is political discourse analysis? *Belgian Journal of Linguistics*, 11, 11–52.